

De simpliciakast van het Collegium Medico-Pharmaceuticum te Delft

door D. A. WITTOP KONING en TH. H. LUNSINGH SCHEURLEER

In het Holland van de 18de eeuw was bij de gezeten burgerij het verzamelen tot een geliefkoosde, dikwijls met hartstocht bedreven bezigheid geworden. Sommigen rustten niet voor zij een 'kabinetje' schilderijen, een keurcollectie prenten of tekeningen, of ganse reeksen munten of penningen bijeen hadden. Anderen weer hadden hun zinnen gezet op Chinees of Japans porselein en lakwerk, spekstenen beelden of Indische miniaturen, kortom op al die vreemde en aantrekkelijke zaken, die regelmatig via het wijd vertakte organisme van de Oost-Indische Compagnie uit het Verre Oosten werden aangevoerd. Zeer velen ook hadden hun hart verpand aan de schatten der natuur en omringden zich met uitgezochte specimina uit het planten- en dierenrijk, om zich aan hun schoonheid te verlustigen of, door classificatie, de wetenschap te bevorderen.

Deze veelheid van materiaal kon slechts door ordelijke en overzichtelijke opstelling tot haar recht komen en daartoe lieten de verzamelaars speciale kabinetten vervaardigen, die door hun bijzondere bouw al van de gebruikelijke bergmeubelen afweken en met hun talrijke vakken en weer onderverdeelde laden en toepasselijke versieringen de ware verzamelin van de eigenaars weerspiegelden. Deze 'konst-

Afb. 2. *Simpliciakast* gesloten H. 2,07 m

kasten' of 'konstkabinetten' zijn thans zeldzaam geworden. In de vorige eeuw, toen onder de invloed van een meer rationalistische zienswijze talrijke oude verzamelingen werden opgelost, gingen ook vele van de oorspronkelijke kabinetten ten onder. Eerst in onze tijd is men gaan beseffen hoeveel voor de cultuurhistorie onschatbaar materiaal op deze wijze voorgoed vernietigd werd.

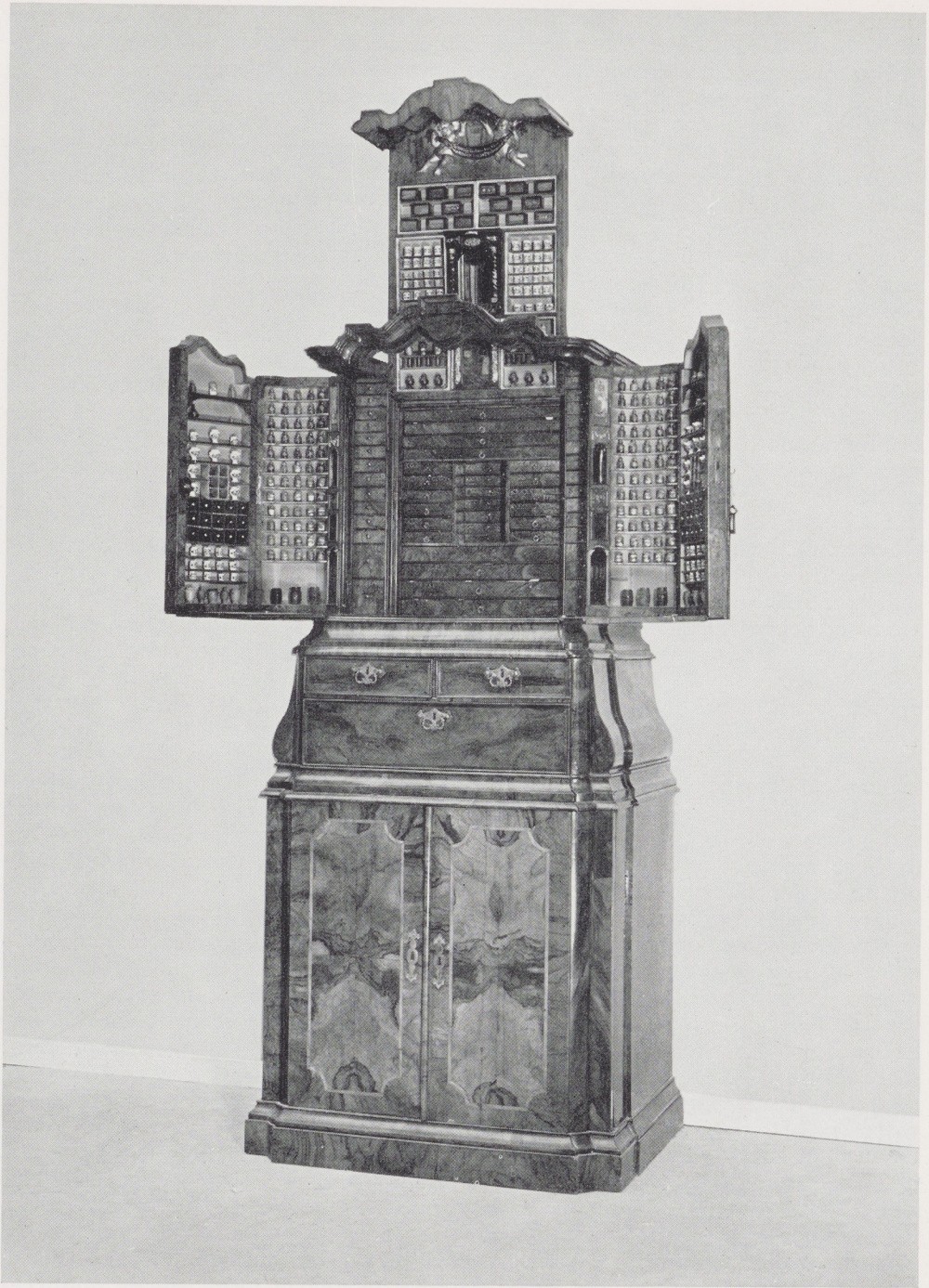
In opzet en uitvoering ten nauwste verwant met de kabinetten van de particuliere verzamelaars zijn die welke in sommige steden van ons land de pharmaceutische collegia lieten inrichten. Ook daarvan is veel verloren gegaan en het is dan ook een uitermate verheugend feit, dat het Rijksmuseum onlangs zulk een kabinet heeft kunnen verwerven, dat zich nog in voortreffelijke staat bevindt en tevens een deel van de oorspronkelijke inhoud bevat.¹

Het uiterlijk (afb. 2) van het kennelijk hier te lande vervaardigde kabinet munt uit door eenvoud. Het bestaat uit drie, door duidelijk gemarkeerde horizontale profiellijsten gescheiden, delen: een brede en diepe, van twee deuren voorzien onderkast, die aan boekwerken en grotere voorwerpen plaats bood, een tussenzone met drie laden en de bovenkast, afgesloten door twee deuren met spiegels. Deze drie delen zijn met grote bekwaamheid tot een eenheid gecomponeerd. Door het laten terugspringen van de voorste hoeken van de onderkast heeft deze, zonder aan nuttige ruimte te verliezen, een minder massaal aspect gekregen. De geleding van de zijwanden van het meubel draagt er toe bij het voor het oog minder diep te doen schijnen. Ook aan de fijnheid van de profiellijsten en de zorgvuldige keuze van het notewortelhout waarmee het kabinet gefineerd is, kan men de hand van een voortreffelijke meubelmaker herkennen.

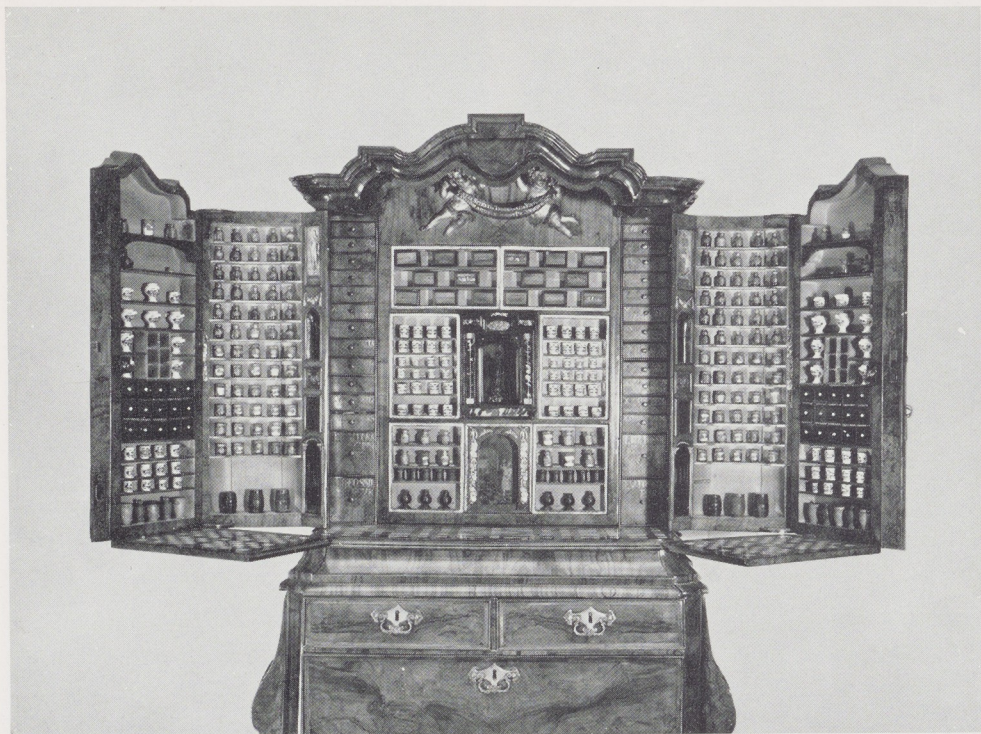
De beide deuren van de bovenkast zijn op de hoeken met koperen scharnieren verbonden met het voorste deel van de zijwanden, dat, eveneens met scharnieren, aan het achterste deel van deze wanden gehecht is. Wanneer men deze beide 'dubbele' deuren opent, wordt men verrast door de aanblik van een volledig ingerichte miniatuur-apotheek (afb. 3 en 4). In een nis in het midden staat een bronzen figuurtje op een schelpenberg. De houding der armen wijst er op, dat zij in beide handen een attriboot droeg. In dit medisch-pharmaceutisch milieu kan niemand anders voorgesteld zijn dan Hygiea, de godin der gezondheid, die met de attributen van gifbeker en slang werd voorgesteld. Onder het nisje is een schildering van een medicus, die urine onderzoekt in zijn laboratorium, aangebracht (afb. 5). Het schilderijtje is tamelijk onbeholpen uitgevoerd, maar heeft om zijn toepasselijke voorstelling in deze samenhang toch zijn bijzondere betekenis. Dit geldt ook voor de beide schilderingen onder aan de binnenranden van de deuren aangebracht, waarvan de ene een interieur te zien geeft met de wanden met boeken gevuld (afb. 6) en de andere de voorstelling van een stroop kokende apothekersleerling (afb. 7) en die wellicht de theoretische en praktische kennis van de apotheker symboliseren. Een betere hand verraden de beide gouaches achter glas, die bovenaan diezelfde randen een plaats hebben gekregen: links de staande figuur van Apollo met de lier en het bijschrift *Ars longa* (afb. 8), rechts de figuur van de Dood met de completerende woorden *Vita brevis* (afb. 9).

De wanden van de apotheek dragen een complete apothekersinrichting, bestaande uit flesjes (afb. 10), kistjes, laatjes en vooral uit een 92-tal Delftse apothekerspotjes, alle met opschriften (afb. omslag). Drie vormen van de Delftse apothekerspot zijn vertegenwoordigd: strooppotten, oliepoten en cilindrische potjes voor zalven. Bovenaan in het midden is de kast versierd met twee vergulde putti, die een kroon dragen – het wapenschild, dat zich daaronder bevonden moet hebben ontbreekt

¹) R. W. Symonds, An apothecary's Cabinet, *The Connoisseur* 132 (1953), blz. 32, 33.

Afb. 3. *Simpliciakast* geopend

Afb. 4. *Simpliciakast* bovendeele geopend

helaas – en een banderolle met opschrift, dat weer op het verband van dit meubel met de pharmacie wijst: PIETAS, SCIENTIA, TEMPERANTIA, VIGILANTIA ET STUDIUM ASSIDUUM ORNANT PHARMACOPOEUM, in vertaling: Geloof, wetenschap, geduld, waakzaamheid en voortdurende studie sieren de apotheker (afb. blz. 69). Aan beide zijden van de achterwand bevindt zich een rij van veertien smalle laden, voornamelijk gevuld met mineralen.

Wanneer men het nisje wegneemt, kan het middengedeelte van de achterwand met behulp van contragewichten weggeschoven worden (afb. 3). Er achter bevindt zich in 23 laden de rest van de simpliciaverzameling, d.w.z. de verzameling van eenvoudige geneesmiddelen, zoals die door de apothekersgilden gebruikt werd voor de opleiding en de examinatie van de apothekersleerling. Een deel van de laden vertoont een indeling volgens kunstige, geometrische patronen, zoals men die vaker in 18de-eeuwse kabinetten aantreft (afb. 11, 12).

De simplicia zijn in de loop van de eeuwen, toen meer chemische producten in gebruik kwamen, gewijzigd en aangevuld. Nog later werd, waarschijnlijk ten behoeve van de toenmalige eigenaar, een collectie mineralen toegevoegd.

Bovenaan draagt de binnenkast in vergulde letters het anagram: 'in LaVDeM receptaCVLi tam simpliciVm qVam compositorVm medicaminVm,' waaruit de datering 1730 valt af te leiden.

Toch kan dit, naar het ons voorkomt, geenszins betekenen, dat alle onderdelen van

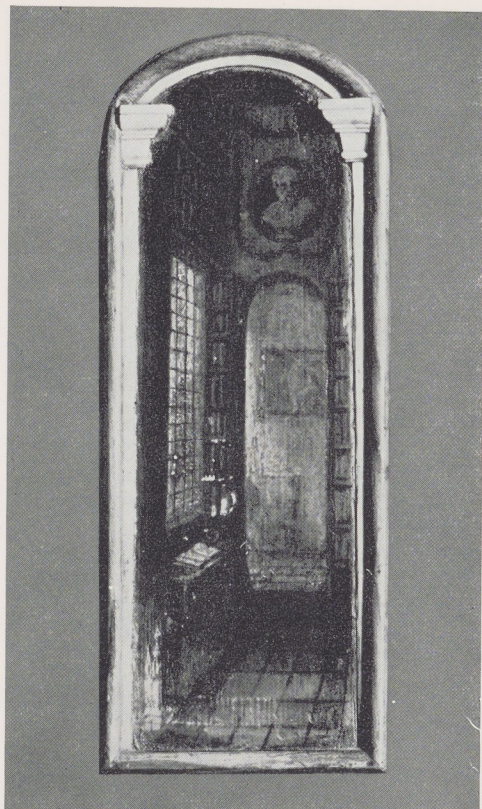

Afb. 5. *Medicus in laboratorium*. Schilderijtje aangebracht onder de nis.

het kabinet uit dit jaar dateren. De nis, geflankeerd door de beide met schildpad beklede Toscaanse kolonnetten, vertoont immers de stijl van de tweede helft van de 17de eeuw en past in het geheel niet in een meubel uit 1730. Ook de kleine schilderijen en de verguld koperen guirlandes, die het kabinet sieren, kan men bezwaarlijk als 18de-eeuws werk zien. Men zal dan ook op stilistische gronden moeten concluderen, dat deze onderdelen deel uitmaakten van een reeds bestaand kabinet – wellicht in de trant van de bekende Antwerpse kabinetten uit het midden van de 17de eeuw – en dat men deze zo toepasselijke versieringen opnieuw een plaats gaf in het meubel, dat men in 1730 overeenkomstig de eisen van de tijd liet vervaardigen.

De vraag dringt zich nu op of het mogelijk is de herkomst en de oorspronkelijke bestemming van ons meubel nader te preciseren.

Uit het voorgaande is het reeds duidelijk geworden, dat wij hier te doen hebben met de simpliciakast van een Nederlands apothekersgilde. Maar wij kunnen in onze localisering nog verder gaan en wel in de eerste plaats op grond van de opschriften van de Delftse apothekerspotjes, waarvan er zo vele de planken in de miniatuur-apotheek sieren. De opschriften, die zij dragen, moeten betrekking hebben op geneesmiddelen in 1730 in een bepaalde plaats in gebruik. Deze geneesmiddelen komen alle voor in de Amsterdamse Pharmacopee van 1723, één van de officiële

Afb. 6, 7. *Studeervertrek en interieur met stroop kokende apothekersleerling. Schilderijtjes op de binnenranden*

voorschriftenboeken van die tijd en ook gebruikt buiten Amsterdam. In de hoofdstad zelf is in de archieven geen enkel aanknopingspunt te vinden. Wanneer men dan nagaat in welke andere plaatsen in 1730 de Amsterdamse Pharmacopee gebruikt werd, dan blijkt hiervoor alleen de stad Delft in aanmerking te komen. Helaas beginnen de rekeningen van het Collegium Medico-Pharmaceuticum van Delft eerst in 1734, vier jaren te laat dus om ons over uitgaven voor een kabinet in te lichten. Uit de rekeningen (Oud-Archief, Delft) volgt wel, dat er in Delft een simpliciakast was en dat deze gerepareerd en aangevuld werd. Hier volgen de posten, die op die kast betrekking hebben:

1741	18 oktober	- Aen 't repareren aen de simpliciakast. Aen de timmerman gegeven volgens quitantie	1.1.—
1743	25 februari	- Aen Matheus van Bergsland voor geleverde ingrediënten tot aanvulling van de simplic	3.1.—
1753		- Verse simplic. voor de kas	1.10.—
1783	8 september	- Voor diverse simplicia voor de kas	1.1.—

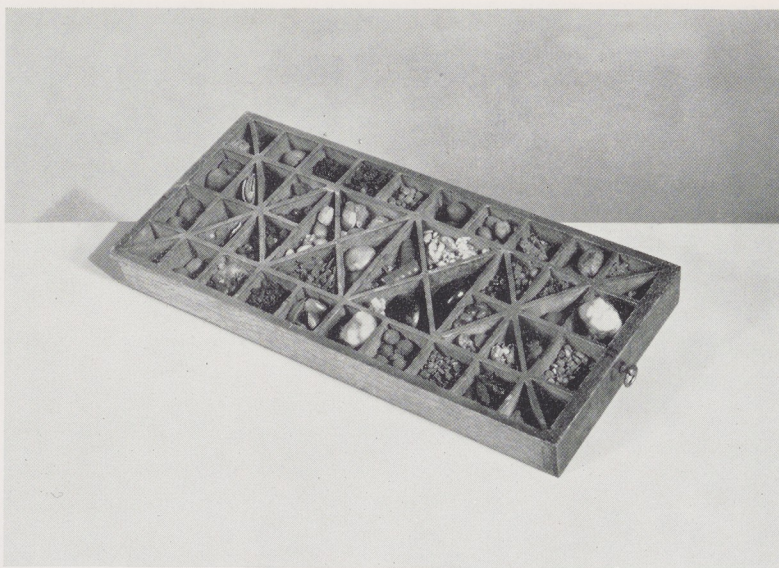

Afb. 8, 9. *Apollo en de Dood. Gouaches achter glas op de binnenranden*

In 1767 betrok het college een nieuw gebouw aan de Wijnhaven en in de rekening van de verhuizing zou dus ook het overbrengen van onze kast begrepen moeten zijn.

1768 2 februari – Aen de arbijders voor 't overbrengen van 't goed
van d' oude kaamer I.16.—

De opschriften van de potjes vormen geen bewijs, maar wel een krachtig argument ten gunste van Delft. Ook ligt het voor de hand, dat het Delftse College het product van de plaatselijke industrie een plaats in de kast gaf. Ook dit is geen bewijs, maar er is nog een derde argument en wel het beeldje van Hygieia. Het figuurtje van deze godin, geplaatst in het hart van de kast, moet rechtstreeks in verband staan met het College, dat het meubel liet vervaardigen. Wij kennen de emblemen van de Nederlandse apothekersgilden en Collegia Medica en hieronder is er slechts één, dat Hygieia in zijn zegel voert en dat is Delft. Het originele zilveren zegelstempel, dat zich thans in het Museum Het Prinsenhof bevindt, vertoont Hygieia met in de linkerhand een staf met slang, in de rechterhand de gifbeker en geflankeerd door een haan,

Afb. 11, 12.
Twee met naturalia
gevulde laden.

In 1804 bij de opheffing van het College blijkt het kabinet te zijn overgedragen aan de plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toezicht.¹ Waarschijnlijk is het tot de opheffing van deze Commissie in 1865, toen de apothekersopleiding naar de universiteit verlegd werd, in Delft gebleven. In Nederland schijnt er toen spoedig geen belangstelling meer voor het kabinet bestaan te hebben. Wij vinden het althans in 1891 terug in het bezit van de Londense verzamelaar Henry O. Huskisson, die er toen reeds sinds jaren de eigenaar van bleek te zijn.² Uit Engels bezit ook is het kabinet eerst onlangs – door bemiddeling van de Nederlandse kunsthandel – weer naar het vaderland teruggekeerd.

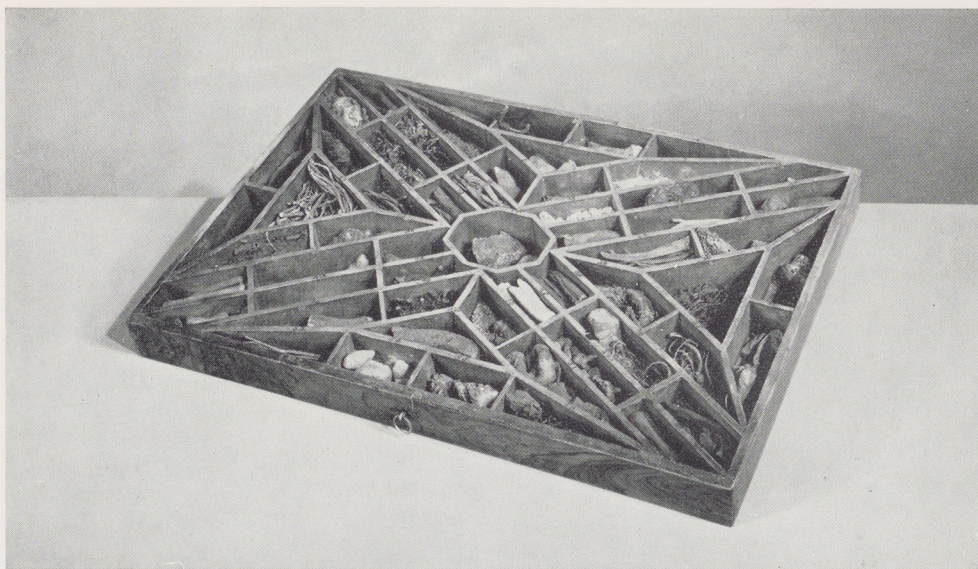
Het is van belang hier in deze samenhang nog een ogenblik stil te staan bij de overige, thans in ons land bekende simpliciakasten, d.w.z. die meubelen, die dienden ter bewaring van verzamelingen van monsters van plantaardige, dierlijke en minerale geneesmiddelen ten behoeve van de opleiding en de examinatie van de apothekersleerling.

De oudste en tevens in vorm zeker de merkwaardigste simpliciakast, is die, afkomstig van het Haagse Collegium Pharmaceuticum, die zich thans in het Rijksmuseum voor de geschiedenis der natuurwetenschappen te Leiden bevindt (afb. 16). Dit meubel³, dat uit 1660 dateert, heeft, zoals de Haagse geschiedschrijver De Riemer het uitdrukt, 'de vorm en gelijkenis, alsmede de couleur van een bijbel of

¹) De omschrijving bij de overdracht luidt: In de spreekkamer: Een simpliciakast met zijn ingrediënten met een behoorlijke catalogus daarbij. Oud-Archief Delft, 2e afd. nr. 261, 3 nr. 1bis van de bijlage bij de notulen der commissie. Vriendelijke mededeling van Dr. D. P. Oosterbaan, Gemeentearchivaris van Delft.

²) Uit foto's gemaakt in opdracht van deze verzamelaar blijkt, dat de kap van het kabinet in het midden oorspronkelijk door een pyramidevormig opzetstuk was bekroond. Op het vloertje van het middengedeelte achter de beide deuren stonden voorts toonbanken en een vijzel, waardoor het aspect van een miniatuur-apotheek nog versterkt werd.

³) D. A. Wittop Koning, De simpliciakast van het Haagse Collegium Pharmaceuticum. *Pharmaceutisch Weekblad* 1947, blz. 82, 185-188.

ander dergelijk boek, dat met rood Rusch-leer is overtrokken en voorts voorzien van twee koperen knipsloten'. Het draagt de wapens van het college en van de deken en de vier hoofdlieden. Aan de binnenzijde is de deur beschilderd met een tuin met exotische gewassen. In 1730, in hetzelfde jaar dus waarin het Delftse College zijn kast bestelde, liet ook

Afb. 13. Afdruk van het zilveren zegelstempel van het Collegium Medico-Pharmaceuticum te Delft. Prinsenhof, Delft

Afb. 14. *Simpliciakast van het Chirurrijnsgilde te Rotterdam, 1730. Historisch Museum, Rotterdam*

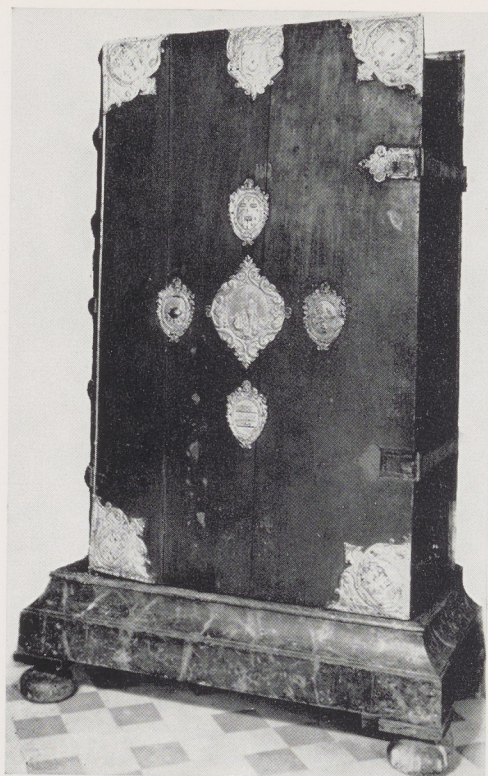

Afb. 15. Kapversiering van de simpliciakast van het Chirurrijngilde te Rotterdam, 1730. Historisch Museum Rotterdam

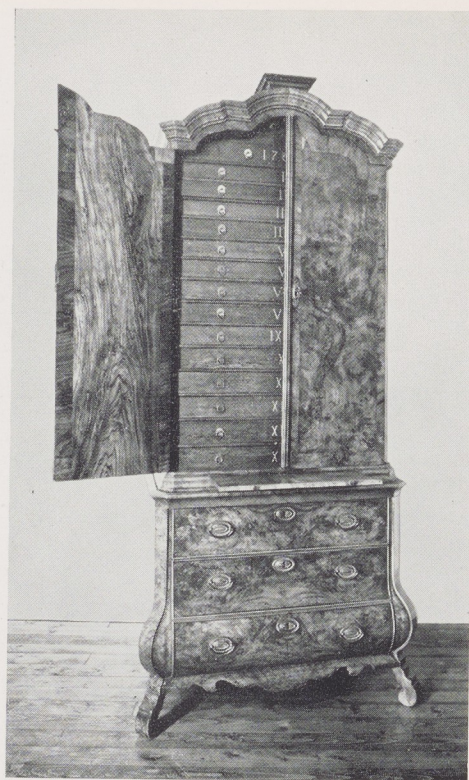
het Chirurrijngilde te Rotterdam een kabinet vervaardigen ¹. Het bevond zich in de anatomiekamer op de bovenverdieping van het zakkendragershuis aan de Nieuwmarkt en wordt thans door het Historisch Museum van de stad bewaard (afb. 14, 15). De bovenste afdeling van de kast diende voor het bewaren van boeken, de onderste bevat tien laden met een groot aantal afdelingen tot berging der simplicia, waarvan nog een belangrijk deel aanwezig is. De bijbehorende catalogus ontbreekt echter evenals bij het Delftse kabinet.

Daar de Delftse en de Rotterdamse kast in hetzelfde jaar gemaakt zijn, ligt het voor de hand beide meubelen met elkaar te vergelijken. Het blijkt dan dat ook bij de Rotterdamse kast de wens moet hebben voorgezeten het te massale effect te temperen. Maar hier is dit op tamelijk plumpe wijze opgelost door het afschuinen van de hoeken. Ook bij de keuze van het notewortel finer is men minder kieskeurig geweest dan bij het Delftse meubel, dat bovendien op een veel grotere verfijning van de profiellijsten kan bogen. Slechts in de behandeling van de kap, in de vorm van een gebroken tympan en met beeldhouwwerk versierd, komt een zekere speelsheid van geest naar voren en bespeurt men iets van eigen karakter. In het midden bevond zich een figuur van Aesculapius, die aan het begin van deze eeuw nog aanwezig was, in 1938 echter reeds verdwenen was. Wel bewaard zijn de ter weerszijden aange-

¹) L. van Loon, Het Rotterdamsche chirurrijngilde St. Cosmas et Damianus van 1467-1798. *Nederlands Tijdschrift van Geneeskunde*, 1939.

Afb. 16. *Simpliciakast van het Haagse Collegium Pharmaceuticum, 1660. Rijksmuseum voor de Geschiedenis der natuurwetenschappen, Leiden* (Copyright Lakenhal, Leiden)

Afb. 17. *Simpliciakast, 1765. Nederlands Historisch Medisch-Pharmaceutisch Museum, Amsterdam*

brachte zittende vrouwefiguren, van Hygiea en Flora. Beide zijn omringd door allerlei apothekers- en chirurgijngereedschappen, benevens schelpen, bloemen e.d. Daar bevinden zich tussen de wapens de namen van de vijf overlieden.

Ten slotte kunnen wij nog melding maken van een simpliciakast in het Nederlands Historisch Medisch-Pharmaceutisch Museum te Amsterdam, die in 1902 van de heer A. J. Rijk ten geschenke werd ontvangen en afkomstig was van zijn grootvader, de apotheker A. d'Ailly, die het meubel vermoedelijk in de eerste helft van de 19de eeuw verwierf (afb. 17). Deze, weer met notehout gefineerde, eenvoudig behandelde kast, draagt het jaartal 1765, maar sluit in stijl nog geheel aan bij werk van een vroegere generatie. Het meubel heeft dertien laden, alle gevuld met enkelvoudige geneesmiddelen uit de drie rijken der natuur.¹

¹) Het beslag van het meubel dateert uit de eerste helft van de 19de eeuw en werd zeer waarschijnlijk in opdracht van de heer d'Ailly aangebracht.